

Eerste bestemmingsplan en ontgronding Meerstad Groningen

**Advies over de reikwijdte en het detailniveau van de
Strategische Milieubeoordeling (SMB) en m.e.r.**

5 oktober 2005 / rapportnummer 1243-307

commissie voor de milieueffectrapportage

het College van Burgemeester en Wethouders
van gemeente Slochteren / het College van
Burgemeester en Wethouders van gemeente
Groningen
p/a Projectbureau Meerstad
Trompsingel 31
9724 DA GRONINGEN

uw kenmerk
MS05.143

uw brief
14 juli 2005

ons kenmerk
1243-308/Mo/hb

onderwerp
Advies over de reikwijdte en het detailniveau van de Strategische Milieubeoordeling (SMB)/m.e.r. voor het eerste bestemmingsplan en de ontgronding voor Meerstad Groningen

doorkiesnummer
(030) 234 76 07

Utrecht,
5 oktober 2005

Geachte Colleges,

Met bovengenoemde brief stelde u de Commissie voor de milieueffectrapportage (m.e.r.) in de gelegenheid een advies uit te brengen in het kader van de reikwijdte en het detailniveau van de Strategische Milieubeoordeling (SMB) en m.e.r. voor het eerste bestemmingsplan en de ontgronding voor Meerstad Groningen. Overeenkomstig uw verzoek bied ik u hierbij het advies van de Commissie aan.

De Commissie hoopt met haar advies een constructieve bijdrage te leveren aan de besluitvorming. Zij zal graag vernemen hoe u gebruik maakt van haar aanbevelingen. Dit houdt in dat de Commissie graag nadere informatie over het vervolg van dit project krijgt toegestuurd.

Hoogachtend,

drs. J.G.M. van Rhijn
Voorzitter van de werkgroep m.e.r.
Strategische Milieubeoordeling (SMB) en
m.e.r. Meerstad Groningen

Postadres Postbus 2345
3500 GH UTRECHT
Bezoekadres Arthur van Schendelstraat 800
Utrecht

telefoon (030) 234 76 66
telefax (030) 233 12 95
e-mail mer@eia.nl
website www.commissiemer.nl

Advies over de reikwijdte en het detailniveau van de
Strategische Milieubeoordeling (SMB) en het MER voor het
eerste bestemmingsplan en de ontgronding voor
Meerstad Groningen

Advies over de reikwijdte en het detailniveau van de Strategische Milieubeoordeling (SMB) en m.e.r. voor het eerste bestemmingsplan en de ontgronding voor Meerstad Groningen,

uitgebracht aan het College van Burgemeester en Wethouders van gemeente Slochteren en het College van Burgemeester en Wethouders van gemeente Groningen door de Commissie voor de milieueffectrapportage; namens deze

de werkgroep SMB/m.e.r.
Meerstad Groningen,

de secretaris

drs. S.A.A. Morel

de voorzitter

drs. J.G.M. van Rhijn

Utrecht, 5 oktober 2005

INHOUDSOPGAVE

1. INLEIDING	1
2. HOOFDPUNTEN.....	2
3. DOEL, BELEIDSKADER, PROCEDURE EN REIKWIJDTE	3
3.1 Doel	3
3.2 Beleidskader	3
3.3 Procedure en reikwijdte	3
3.3.1 M.e.r.-plicht en koppeling aan besluiten	3
3.3.2 Reikwijdte van het MER	4
3.3.3 Detailniveau van het MER	4
4. SYSTEEMANALYSE EN BEGRENZING BLAUW GROENE RAAMWERK .	5
4.1 Algemeen	5
4.2 Aard en begrenzing blauw groene raamwerk	6
4.3 Aanbevelingen naar aanleiding van de waterstructuurvisie	7
5. VOORGENOMEN ACTIVITEIT EN ALTERNATIEVEN	7
5.1 Algemeen	7
5.2 Voorgenomen activiteiten binnen het bestemmingsplan	8
5.2.1 Eerste fase ("fase A") en vervolfasen in de ontgronding	8
5.2.2 De aanleg van een deel van Meerstad (fase B)	9
5.3 Alternatieven	11
5.3.1 Gehele Masterplangebied	11
5.3.2 Bestemmingsplan	11
5.4 'Nulalternatief'	12
6. GEVOLGEN VOOR HET MILIEU	12
6.1 Gevolgen van activiteiten binnen het bestemmingsplangebied	12
6.1.1 Eerste fase ("fase A") en vervolfasen in de ontgronding	12
6.1.2 De aanleg van een deel van Meerstad (fase B)	13
6.2 Gevolgen van activiteiten in het overige Masterplangebied	14
7. OVERIGE RICHTLIJNEN.....	14

BIJLAGEN

1. Brief van het bevoegd gezag d.d. 14 juli 2005 waarin de Commissie in de gelegenheid wordt gesteld om advies uit te brengen
2. Kennisgeving in de Groninger Gezinsbode d.d. 29 juni 2005
3. Projectgegevens
4. Lijst van inspraakreacties en adviezen
5. Opmerkingen en aanbevelingen over de waterstructuurvisie

1. INLEIDING

Voor het gebied ten oosten van de stad Groningen bestaat het voornemen 'Meerstad Groningen' te ontwikkelen. Het plan betreft woningbouw, bedrijven-terrein, een groot meer, lokale en bovenlokale infrastructuur, het realiseren van ecologische hoofdstructuur en van Groen in en om de stad (GIOS). Als eerste stap in de planvorming is een Masterplan uitgewerkt. Voor dit Masterplan is in 2002-2003 een vrijwillige m.e.r.-procedure gevolgd. Het Masterplan is in 2005 bestuurlijk vastgesteld.

Voor de verdere ontwikkeling van Meerstad worden bestemmingsplannen opgesteld. In de onderhavige procedure gaat het om een bestemmingsplan voor een deel van het plangebied op het grondgebied van de gemeenten Groningen en Slochteren. Voor dit bestemmingsplan geldt een gecombineerde SMB/m.e.r.-plicht¹.

Tevens is het voornemen om in het globale bestemmingsplan één onderdeel concreet uit te werken, te weten de ontgronding voor het meer. Deze activiteit is m.e.r.-plichtig. Voor de ontgronding wordt de m.e.r.-plicht gekoppeld aan het bestemmingsplan.

Voor het gecombineerde MER/SMB² dient het eerder opgestelde vrijwillige MER voor het Masterplan voor Meerstad als basis. Dat MER zal worden geactualiseerd op basis van ontwikkelingen in plan en regelgeving, gedetailleerd voor het niveau van een bestemmingsplan en de ontgronding, en verbeterd op grond van aanbevelingen van de Commissie m.e.r. over het eerdere vrijwillige MER³.

Initiatiefnemers en bevoegd gezag voor het bestemmingsplan zijn de gemeente Groningen en de gemeente Slochteren. De SMB/m.e.r. voor het bestemmingsplan is gestart met de bekendmaking op 29 juni 2005⁴. Bij brief van 15 juli 2005⁵ is de Commissie voor de m.e.r. in de gelegenheid gesteld om advies uit te brengen over de richtlijnen voor het milieueffectrapport (MER). Het advies is opgesteld door een werkgroep van de Commissie voor de m.e.r.⁶ De werkgroep treedt op namens de Commissie voor de m.e.r. en wordt verder in dit advies 'de Commissie' genoemd.

De Commissie heeft kennis genomen van de inspraakreacties en adviezen⁷, die zij van het bevoegd gezag heeft ontvangen. In dit advies verwijst de Commissie naar een reactie wanneer deze naar haar oordeel informatie bevat die in het MER opgenomen moet worden of die nader onderzocht moet worden.

Bij het opstellen van dit richtlijnenadvies heeft de Commissie de voorgestelde aanpak en de informatie in de startnotitie op juistheid, compleetheid en relevantie voor de besluitvorming getoetst. Verder richt dit advies zich vooral op

¹ Afhankelijk van de uitkomst van de herziening van de regelgeving voor m.e.r. (momenteel in voorbereiding), kan uiteindelijk de situatie ontstaan dat het MER dat nu wordt opgesteld voor het globale bestemmingsplan tevens voorziet in de m.e.r.-plicht voor de latere uitwerkingen van het bestemmingsplan.

² Verder in dit advies het MER genoemd.

³ Zie toetsingsadvies (28 november 2003) over het MER Masterplan Meerstad.

⁴ Zie bijlage 2.

⁵ Zie bijlage 1.

⁶ Zie bijlage 3 voor de samenstelling van de werkgroep en andere projectgegevens.

⁷ Zie bijlage 4 voor een lijst hiervan.

die onderwerpen die in de startnotitie niet worden uitgewerkt maar wel in het MER aan de orde moeten komen. Behalve de startnotitie heeft de Commissie bij dit advies ook de waterstructuurvisie Meerstad en het verkeersmodel Meerstad⁸ betrokken.

2. HOOFDPUNTEN

De Commissie beschouwt de volgende punten als essentiële informatie in het milieueffectrapport. Dat wil zeggen dat het MER voldoende basis biedt voor het meewegen van het milieubelang in de besluitvorming, als de volgende informatie beschikbaar is:

1. Een beschrijving van de activiteiten en milieugevolgen in het *gehele* Masterplangebied, inclusief de gehele ontgronding, waarbij gemotiveerd wordt hoe de resultaten van de systeemanalyse een rol spelen;
 - o de beschrijving van de activiteiten en milieugevolgen binnen het gebied van het onderhavige bestemmingsplan moet zo concreet en kwantitatief als mogelijk zijn. Geef concrete begrenzingen van planonderdelen aan;
 - o voor het overige Masterplangebied zal het vrijwillige MER voor het Masterplan zo goed mogelijk geactualiseerd moeten worden. De Commissie kan zich voorstellen dat onzekerheden bestaan over de planuitwerking in dit gebied. De milieugevolgen zullen in dat geval minder gedetailleerd beschreven kunnen worden en zich richten op bandbreedtes van milieugevolgen waarbinnen de toekomstige planontwikkeling zal plaatsvinden.
2. De *essentiële informatie* van de systeemanalyse van water en ecologie, *de analyse* van deze informatie en de *randvoorwaarden* die daaruit voor de planontwikkeling afgeleid kunnen worden:
 - Informatie:
 - o een landschapsecologische systeembeschrijving van het plangebied.
 - Analyse:
 - o de resulterende sleutelfactoren voor natuurontwikkeling, waterkwantiteit, -kwaliteit en -beheer;
 - o kansrijke natuurontwikkeling.
 - Randvoorwaarden:
 - o aard en begrenzing van natuur en opbouw en begrenzing van het watersysteem (waterpeil, -kwaliteit en beheer, begrenzing meer).

⁸ Projectbureau Meerstad (11 januari 2005): Waterstructuurvisie Meerstad, rapportnr. 9P1596; DHV (juni 2003): "vulling verkeersmodel voor Meerstad" (concept): vergelijking van het verkeersmodel voor Meerstad met het verkeersmodel 2010-Langman.

3. DOEL, BELEIDSKADER, PROCEDURE EN REIKWIJDTE

3.1 Doel

Hoofdpunten:

Beschrijf voor de programmaonderdelen:

- de kwantitatieve doelen
- de beoogde kwaliteit voor een hoogwaardig woon- en leefmilieu

Het Masterplan voor Meerstad is in maart 2005 vastgesteld. De daarbij overeengekomen *kwantitatieve* doelen voor programmaonderdelen zijn gewijzigd ten opzichte van het vrijwillige MER voor het Masterplan. De startnotitie is op dit punt niet geheel duidelijk. De kwantitatieve doelen voor Groen in en om de stad (GIOS) ontbreken bijvoorbeeld. Voor het meer worden verschillende oppervlaktes genoemd. Ook is niet duidelijk of de doelen harde of zachte randvoorwaarden vormen. De startnotitie (paragraaf 2.4) geeft bijvoorbeeld voor voorkeursalternatief en MMA verschillende doelen. Het MER moet voor alle planonderdelen:

- de doelen kwantificeren (woningbouw, bedrijventerrein, recreatie, het meer, natuur, GIOS, landbouw, infrastructuur);
- aangeven welke wijzigingen zijn opgetreden ten opzichte van het eerdere MER.

Geef in het MER behalve de *kwantitatieve* doelen ook de doelen voor de *kwaliteit* van het plan. Meerstad moet immers een hoogwaardig woon- en leefmilieu worden in een aantrekkelijk nieuw landschap. Beschrijf daarom bondig en toetsbaar aan welke kwaliteitseisen de verschillende planonderdelen moeten voldoen.

3.2 Beleidskader

Beschrijf in het MER de ontwikkelingen in beleid en regelgeving sinds het opstellen van het MER voor het Masterplan, voor zover kaderstellend voor het bestemmingsplan. Het gaat bijvoorbeeld om het Besluit luchtkwaliteit, de Europese Kaderrichtlijn Water, beleid en regelgeving voor externe veiligheid en de natuurbeschermingswetgeving.

3.3 Procedure en reikwijdte

3.3.1 M.e.r.-plicht en koppeling aan besluiten

Hoofdpunten:

- voor het bestemmingsplan geldt een gecombineerde SMB/m.e.r.-plicht
- voor de *volledige* ontgronding geldt een m.e.r.-plicht. Het MER ligt ten grondslag aan een WRO-besluit ex art. 19 (eerste fase 40 ha) en het (globale) bestemmingsplan (vervolgfases ontgronding)

De startnotitie is niet eenduidig over de m.e.r.- en SMB-plicht voor het bestemmingsplan en voor de ontgronding. Feitelijk is voor het bestemmingsplan sprake van een gecombineerde m.e.r./SMB-plicht. Er is sprake van m.e.r.-

plicht op grond van de huidige m.e.r.-regelgeving en van SMB-plicht op grond van de rechtstreekse werking van de Europese richtlijn voor SMB⁹. Deze ‘dubbele plicht’ ontstaat omdat de Europese richtlijn en de consequenties ervan voor de m.e.r. nog niet zijn verwerkt in de regelgeving in Nederland.

De startnotitie constateert terecht dat er m.e.r.-plicht is voor de ontgronding, maar koppelt de m.e.r. niet duidelijk aan een besluit. Er is feitelijk sprake van de aanwijzing van de (samenhangende) winplaatsen in twee besluiten: het nieuwe bestemmingsplan en het Besluit ex art. 19 WRO voor de eerste fase van 40 ha (in de startnotitie “vrijstellingsprocedure” genoemd). De Commissie adviseert daarom 1 MER op te stellen voor de volledige ontgronding, dat ten grondslag ligt aan beide besluiten die de winplaatsen aanwijzen.

3.3.2 Reikwijdte van het MER

Hoofdpunten:

- **Het nu op te stellen MER voorziet in de volledige m.e.r.-plicht voor Meerstad en de volledige ontgronding**
- **Beschrijf in het MER daarom niet alleen de activiteiten (en milieugevolgen) in het nu op te stellen bestemmingsplan, maar ook de activiteiten (en milieugevolgen) in het overige Masterplangebied**

Volgens de startnotitie richt het MER zich uitsluitend op het nu op te stellen bestemmingsplan: “het meer” en “woningen” op het grondgebied van Slochteren en ontsluitende infrastructuur vanaf de A7 op het grondgebied van Groningen. Andere onderdelen van het Masterplan blijven in dit MER buiten beschouwing. Alleen “de effecten” in het gebied buiten dit eerste bestemmingsplan worden in het MER beschreven.

De beperkte reikwijdte voor het MER die de startnotitie lijkt te kiezen staat op gespannen voet met de m.e.r.-regelgeving en kan daarom tot juridische problemen leiden. De m.e.r.-plicht voor de activiteit is gekoppeld aan “het eerste ruimtelijke plan dat in de aanleg voorziet”. Recente jurisprudentie¹⁰ geeft aan dat bij dit eerste bestemmingsplan de *totale activiteit*, dus ook de onderdelen buiten de grenzen van het bestemmingsplan, onder de m.e.r.-plicht valt. De Commissie adviseert daarom niet alleen de activiteiten binnen het bestemmingsplangebied, maar alle activiteiten in het *gehele* Masterplangebied en de milieugevolgen daarvan in dit MER te beschrijven.

3.3.3 Detailniveau van het MER

Hoofdpunten:

- **Beschrijf voor het plangebied binnen het onderhavige bestemmingsplan de voorgenomen activiteiten en de milieugevolgen zo concreet en kwantitatief als mogelijk is en geef concrete begrenzingen van planonderdelen aan**
- **Actualiseer voor het overige Masterplangebied (buiten het onderhavige bestemmingsplan) de informatie in het MER voor het Masterplan zo goed mogelijk en geef zo concreet mogelijk aan binnen welke bandbreedtes van milieugevolgen de toekomstige planontwikkeling zal plaatsvinden**
- **Motiveer wanneer concrete, kwantitatieve beschrijvingen niet mogelijk zijn**

De startnotitie gaat er vanuit dat het bestemmingsplan (met gecombineerde SMB/MER) wordt gevolgd door gedetailleerde bestemmingsplanuitwerkingen (met m.e.r.). Het MER zou dan in deze fase kunnen volstaan met een actualisering van de voorgenomen activiteit met kwalitatieve beoordelingen van de

⁹ Europese richtlijn 2001/42/EG. Deze had op 21 juli 2004 in Nederland geïmplementeerd moeten zijn.

¹⁰ Uitspraak Leeuwarden-Zuid ABRvS, 9 februari 2005.

milieugevolgen. Toekomstige MER-en zouden dan gedetailleerdere invullingen kunnen geven. Deze aanpak heeft ontegenzeggelijk voordelen in gefaseerde besluitvorming. Op grond van recente jurisprudentie is deze echter riskant¹¹. Op basis van de huidige regelgeving voorziet het MER voor het bestemmingsplan in de volledige m.e.r.-plicht. De huidige regelgeving voorziet niet in een m.e.r.-plicht voor bestemmingsplanuitwerkingen. Het plan heeft een juridisch bindende werking, en het bieden van rechtszekerheid aan burgers is daarom van belang. Daarom kan er ook van worden uitgegaan dat het nu op te stellen MER zo kwantitatief en gedetailleerd mogelijke informatie over de (bandbreedte van) milieugevolgen moet geven.

Bij de keuze voor het detailleringniveau adviseert de Commissie onderscheid te maken tussen het gebied binnen het bestemmingsplan en het overige Masterplangebied:

- Voor het gebied binnen de grenzen van het bestemmingsplan zal de begrenzing van functies en planonderdelen, de beschrijving van de activiteiten en de milieugevolgen op essentiële punten concreet moeten zijn, ook al betreft het een globaal bestemmingsplan;
- Voor het overige Masterplangebied zal de planontwikkeling en de effectbeschrijving nog onzekerheden bevatten. Er moeten dan tenminste bandbreedtes worden aangegeven: de milieugevolgen van de keuzen die in toekomstige planontwikkeling nog gemaakt kunnen worden moeten vallen binnen de bandbreedtes van milieugevolgen die het MER aangeeft. Verken daarbij of er bijvoorbeeld probleemzones voor geluid en lucht kunnen ontstaan, en wat de consequenties zijn voor de planontwikkeling die dit kunnen voorkómen.

Het MER zal duidelijk moeten motiveren welke leemten in kennis zijn blijven bestaan en waarom het niet mogelijk of zinvol is in het MER de milieugevolgen te beschrijven op het in dit advies aangegeven detailniveau.

4. SYSTEEMANALYSE EN BEGRENZING BLAUWGROENE RAAMWERK

4.1 Algemeen

Hoofdpunt:

Geef in het MER een systeemanalyse van ecologie en hydrologie in het plangebied, als basis voor keuzen in het blauwgroene raamwerk over

- **aard en begrenzing van het blauwgroene raamwerk (zie paragraaf 4.2)**
- **begrenzing van water (met name het meer), waterpeil en waterbeheer, met accent op waterkwaliteit in relatie tot (eventuele) piekberging (zie paragraaf 4.2 en 4.3)**

De Commissie vindt het, zoals ook gemeld in haar toetsingsadvies voor het vrijwillige Masterplan-MER van 28 november 2003, essentieel dat het MER een *systeemanalyse* bevat die de hydrologische en ecologische samenhang tussen planonderdelen duidelijk in beeld brengt. Daarmee kunnen keuzen in het voorkeursalternatief over de concrete begrenzing en inrichting van het blauwgroene raamwerk nauwkeuriger worden gemaakt. Dat kan leiden tot heroverwegen van tot nu toe gemaakte keuzen in het Masterplan.

¹¹ Uitspraken Leeuwarden-Zuid ABRvS, 9 februari 2005 en 21 september 2005.

4.2 Aard en begrenzing blauwgroene raamwerk

De startnotitie geeft aan dat momenteel een groenstructuurvisie wordt opgesteld. Een waterstructuurvisie is al gereed. Beide stukken zijn onderdeel van de systeemanalyse. De startnotitie beschrijft een aantal gemaakte keuzen voor water, natuur en wonen. Toets deze keuzen aan de resultaten van de systeemanalyse. In ieder geval moet daarvoor de volgende informatie worden gegeven in het MER:

- de *essentiële informatie* uit de systeemanalyse, te weten:
 - Een landschapsecologische systeembeschrijving van het plangebied, op basis van actuele ecologische verspreidingsgegevens van doelsoorten, terreincondities en een hydrologische modellering van (grondwater)kwantiteit- en kwaliteit. Presenteer biotische en abiotische gegevens voor deelgebieden in samenhang.
- Een *analyse* van de hiervoor genoemde essentiële informatie:
 - Wat zijn de resulterende sleutelfactoren voor natuurontwikkeling, waterkwantiteit, -kwaliteit en -beheer?
 - Welke natuurontwikkeling is kansrijk (natuurdoeltypen) voor de zoekgebieden 'natuur' (incl. verbindingszones en grijs-groen knooppunt)?
- De *randvoorwaarden en consequenties* voor natuur en watersysteem die uit de hiervoor genoemde analyse resulteren:
 - Welke natuur kan het beste worden gerealiseerd in de natuurgebieden en verbindingszones en wat is daarvoor de beste begrenzing?
 - welk waterpeil en welk waterbeheer (waaronder noodbergingsfunctie) kan het best worden gekozen om ongewenste verdroging en vernatting in het gebied te voorkomen, een goede waterkwaliteit te realiseren en de streefbeelden voor de noodbergingsfunctie en natuur te realiseren? Wat is de beste begrenzing voor het meer?

Voor de landschappelijke ontwikkelingen bevatte het Masterplan en bijbehorende studies reeds voldoende informatie (landschapsanalyse 2001) die in het MER opgenomen kan worden. Daarbij moet verduidelijkt worden welke structuurbepalende elementen en beeld dragers in het landschap benut worden naast het realiseren van nieuwe ruimtelijke kwaliteiten die in het Masterplan zijn aangegeven. Voor een toelichting op deze punten wordt verwezen naar het advies van 28 november 2003.

De gebieden Vossenburg en Rijkpolder zijn onderdeel van de provinciale EHS. Vossenburg valt binnen de begrenzing van het meer en zal volgens het Masterplan verdwijnen. Beschrijf de verplichtingen die uit het provinciaal beleid voor de provinciale EHS voortkomen. Geef aan welke wezenlijke kenmerken en waarden van deze gebieden verloren gaan en welke compensatie daarvoor geboden wordt¹².

In verband met de Flora- en Faunawet adviseert de Commissie in het MER de doelsoorten¹³ te beschrijven die in het gehele studiegebied voorkomen en die mogelijk worden beïnvloed. Geef de mate van bescherming en bedreiging en het vóórkomen in het plangebied aan. Ook moeten de veranderingen in aantal en vóórkomen worden beschreven. Geef daarbij de mate van aantasting van de oppervlakte van het ecologisch netwerk, en een inschatting van de gevol-

¹² Zie ook inspraakreactie 1 (bijlage 4) die op 'Vossenburg' ingaat.

¹³ In het Handboek Natuurdoeltypen; bijlage 3 (LNV, 2001) staan alle doelsoorten.

gen hiervan voor het voortbestaan van duurzame condities van het ecologisch netwerk van de populaties.

De start van de ontgroning (eerste fase) is op korte termijn gepland. Het is waarschijnlijk dat daarvoor ontheffing op grond van de Flora- en Faunawet moet worden aangevraagd. Specifiek voor de eerste fase van de ontgroning is daarom gedetailleerdere informatie over alle beschermde soorten nodig, niet alleen over de doelsoorten. Het MER kan volstaan met de informatie over de doelsoorten, maar men kan er ook voor kiezen de hierboven gevraagde informatie over alle beschermde soorten in het MER op te nemen.

4.3 Aanbevelingen naar aanleiding van de waterstructuurvisie

Een goede waterstructuurvisie is essentieel voor de kwaliteit van het plan. Over de waterstructuurvisie heeft de Commissie een aantal opmerkingen die van essentiële invloed kunnen zijn op de keuzen voor het waterbeheer van het meer. Het betreft opmerkingen over:

- Toekomstige waterbodembouw
- Fluctuatie waterpeil
- Effecten op het Schildmeer
- Vrije vismigratie
- Kwaliteit omliggende watersystemen
- Toekomstige fosfaat-belasting van Meerstad

De opmerkingen worden uitgewerkt in bijlage 5 bij dit advies. De Commissie adviseert in het MER op deze opmerkingen in te gaan.

5. VOorgenomen ACTIVITEIT EN ALTERNATIEVEN

5.1 Algemeen

Hoofdpunten:

- **Actualiseer het voorkeursalternatief voor het gehele Masterplangebied, toets de gemaakte keuzen aan de resultaten van de systeemanalyse en geef aan waar eventuele strijdigheden met randvoorwaarden uit de systeemanalyse optreden en waar eventuele tegenstrijdige belangen tussen functies bestaan**
- **Voor de voorgenomen activiteiten in het bestemmingsplangebied (ontgroning en inrichting) is een zo concreet mogelijke beschrijving en begrenzing nodig (zie paragraaf 5.2)**
- **Voor het bestemmingsplangebied zijn in detail varianten mogelijk voor de inrichting, de fasering en de ontgroning (zie paragraaf 5.3)**
- **Voor de activiteiten in het overige masterplangebied kan bij onzekerheden volstaan worden met een actualisering van de informatie in het vrijwillige MER voor het Masterplan, waarbij wordt aangegeven wat bandbreedtes zijn in de nog resterende keuzemogelijkheden voor de verschillende planonderdelen**
- **Voor het *gehele* Masterplangebied zal een nieuw meest milieuvriendelijk alternatief (MMA) moeten worden ontwikkeld als blijkt dat in het voorkeursalternatief conflictsituaties bestaan met de resultaten van de systeemanalyse (zie paragraaf 5.3)**

De voorgenomen activiteit kan worden onderverdeeld in twee delen:

1. De voorgenomen activiteiten binnen het bestemmingsplan:
 - De eerste fase van de ontgroning (fase A) en de vervolgfases
 - De aanleg van een deel van Meerstad (fase B)
2. De voorgenomen activiteiten in het overige Masterplangebied, buiten het nu op te stellen bestemmingsplan.

De vrijwillige m.e.r. voor het Masterplan heeft geresulteerd in een voorkeursalternatief dat in het Masterplan bestuurlijk is vastgelegd (maart 2005). De startnotitie geeft weliswaar een schematisch kaartje van het voorkeursalternatief, maar geeft geen beschrijving. Het MER moet in woord en beeld een beschrijving van het voorkeursalternatief voor het *gehele* Masterplangebied geven. Motiveer daarbij hoe de resultaten van de systeemanalyse zijn verwerkt.

5.2 Voorgenomen activiteiten binnen het bestemmingsplan

5.2.1 **Eerste fase (“fase A”) en vervolgfases in de ontgroning**

De eerste fase van de ontgroning betreft 40 ha. In totaal gaat het om ca. 600 ha. ontgroning (zowel in het bestemmingsplangebied, als in het overige Masterplangebied). Een samenhangende beschrijving van alle fasen is noodzakelijk omdat keuzen voor de eerste fase consequenties hebben voor de volgende fasen.

Beschrijf voor de *totale ontgroning globaal*, en voor de *eerste fase gedetailleerd*:

Locatie en inrichting:

- de begrenzing en de fasering (horizontaal of verticaal) en de diepte van de winning;
- locatie van de diepere zandwinputten;
- locatie, globale inrichting en omvang werkterrein(en);
- omvang en locatie¹⁴ van benodigde depots (zand, veen i.v.m. oxidatie en klei voor aanleg dijken);
- de bodemopbouw (dikte bovengrond, ligging bovenkant zandpakket);
- de eindafwerking, fasering en tijdsduur, (uiteindelijke)waterdiepte, oeverlengte, ondiepten en taludhellingen van de plassen tijdens en na de winning en eventuele andere condities die van belang zijn voor de toekomstige functies (natuur, landschap, wonen en recreatie). Ga hierbij in op de eisen die waterrecreatie, natuurontwikkeling en duurzaam waterbeheer stellen aan de diepte (de gemiddelde diepte van 1,20-1,50 meter is erg gering) en de oeverafwerking (afkalving en de hierdoor mogelijke afzet van veen), taluds en onderwaterbodem.

Uitvoering en werkwijze:

- werkwijze bij ontgraven en zandwinning en terugstorten bovengrond;
- wijze van afvoer (per as of pijpleiding), afvoerroute en afzetlocatie(s);
- doorlooptijd van de winning, leidingtracé, depots;
- eventuele bronbemaling: hoeveelheid, kwaliteit en bestemming van het te onttrekken grondwater tijdens de winning;
- wijze van aanvoer van water als niet voldoende proceswater voor hydraulisch transport aanwezig is.

Specifieke kwaliteitsaspecten:

- grondbalans (hoeveelheid vrijkomend klei, veen en zand). Besteed hierbij ook aandacht aan de wijze waarop een zandbodem (75% of meer) wordt gerealiseerd. Als gekozen wordt voor het opbrengen van een laag zand, zal de klei-veen laag extra afgegraven moeten worden. Waar wordt deze hoeveelheid afgezet en waar wordt het benodigde zand gewonnen?

¹⁴ Ga in op inspraakreactie 2 (bijlage 4), die stelt dat de startnotitie een tussendepot voor zandopslag verkeerd op kaart weergeeft.

- kwaliteit van alle vrijkomende delfstoffen (aandachtspunt hierbij is pyriet dat niet bij een regulier bodemonderzoek wordt meegenomen en niet in het Bouwstoffenbesluit is opgenomen);
- verwachte kwaliteit van het retourwater en eventuele maatregelen bij te hoog gehalte zwevende stoffen;
- mogelijke effecten van oxidatie van veen op onderliggende bodem en wijze van ontwatering;
- hoe wordt de aanvoer van nutriëntenarm water gegarandeerd bij het voeden van de plas tijdens de aanleg?

Mitigatie en monitoring:

- de wijze van monitoring van grondwaterstanden, -stijghoogten in de watervoerende lagen, de kwaliteit van het oppervlaktewater en het grondwater tijdens en na de activiteit. Daarbij dient de periode waarover na de activiteit monitoring moet worden voortgezet, te worden aangegeven;
- maatregelen om grondwaterstanddaling en zetting in de omgeving zo veel mogelijk te beperken¹⁵;
- maatregelen om geluid- en stofemissie naar omvang te reduceren en verkeersoverlast (tijdens de winning en in de eindsituatie) tegen te gaan;
- maatregelen om calamiteiten tijdens het oxidatieproces te voorkomen (bijv. veenbranden).

5.2.2 De aanleg van een deel van Meerstad (fase B)

Voor de activiteiten in het bestemmingsplan is een zo concreet mogelijke en kwantitatieve beschrijving van de voorgenomen activiteiten noodzakelijk. Geef aan:

- de uitwerking in planonderdelen (wonen, type bedrijven, recreatie, natuur, water, infrastructuur, landbouw, “GIOS”) inclusief de begrenzing ervan;
- een toetsing van de daarbij gemaakte keuzen aan de resultaten van de systeemanalyse (zie hoofdstuk 4 van dit advies);
- eventuele tegenstrijdige belangen tussen functies en tussen functies en de randvoorwaarden die resulteren uit de systeemanalyse;
- de fasering van de uitvoering. Ga in op de vraag waarom de ontwikkeling start in een gebied dat ver van de stad af ligt, en ver van het Euvelgunnertracé waarvoor een deel van de zandwinning noodzakelijk is;
- een aanduiding van de vrijheidsgraden die nog bestaan bij het ontwikkelen van inrichtingsalternatieven en een meest milieuvriendelijk alternatief. Gelden voor deze alternatieven dezelfde uitgangspunten en planopgaven als voor het voorkeursalternatief? Zijn er variaties in locatiekeuzen mogelijk?
- de wijze waarop met duurzaamheid in de planvorming wordt omgegaan, voortbouwend op het MER Masterplan.

De Commissie adviseert nog specifiek in te gaan op de volgende punten:

Infrastructuur en mobiliteit¹⁶

De startnotitie gaat in op enkele aanbevelingen van de Commissie in haar toetsingsadvies van 28 november 2003, zoals de uitleg van het belang van 3 aansluitingen op de A7¹⁷. Ga in het MER nog in op:

¹⁵ Betrek hierbij ook de kans op schade aan onroerend goed (zie o.a. inspraakreactie 2 en 3, bijlage 4.)

¹⁶ Het is denkbaar dat bij de verdere ontwikkeling van de infrastructuur m.e.r.-plicht aan de orde komt: bijvoorbeeld voor hoogwaardige openbaar vervoer (HOV). De Commissie kan daarop op dit moment nog niet anticiperen. Zij stelt voor om richtlijnen verder te specificeren als hierover meer bekend is.

- de ontsluiting van de deelgebieden voor gemotoriseerd verkeer, intensiteiten op de ontsluitingswegen en hoofdinfrastructuur (onderscheiden naar personen- en vrachtverkeer) en te hanteren normen en principeoplossingen voor parkeren;
- De doelen voor OV-gebruik zijn hoog, zeker als de binnenstadssituatie op het interne gebruik (20%) binnen Meerstad wordt losgelaten. Ook het doel voor het percentage verplaatsingen per fiets is met 45% zeer hoog omdat de fietsafstand tot de binnenstad gemiddeld minstens 10 km bedraagt. Dat houdt in dat maximaal 35% van de externe verplaatsingen per auto plaatsvindt, terwijl meer dan de helft normaal is. De Commissie adviseert een gevoeligheidsanalyse van deze doelstellingen te maken. Wat betekent het voor (de belasting van) de infrastructuur in het gebied als de doelen niet volledig gehaald worden? Welke aanvullende maatregelen zijn dan nodig voor ontsluitingswegen en hoofdinfrastructuur?
- Kan hoogwaardig openbaar vervoer gerealiseerd worden bij 8-10.000 woningen?
- Het MER voor het Masterplan geeft aan dat de nieuwe wegen negatieve effecten hebben. Op welke manier kunnen de effecten worden gemitigeerd?

Gezien de planperiode moeten de verkeersprognoses voor zowel auto's als openbaar vervoer gegeven worden voor 2020 en betrekking hebben op de gehele ontwikkeling van Meerstad. De beschikbare prognoses¹⁸ gaan slechts tot 2010.

Woningbouw, bedrijventerreinen en recreatie

Ga in het MER in op de volgende aspecten, voor zover in dit stadium mogelijk voor de verschillende deelgebieden:

- woningdichtheid en aantal en type te bouwen woningen per deelgebied;
- type bedrijvigheid;
- mate van functiemenging wonen/werken, dubbel grondgebruik;
- ruimtebeslag voor wonen mede in relatie tot ruimtebeslag voor cultuurhistorische en archeologische objecten en ecologische zones;
- omvang en karakter van de recreatieve voorzieningen, woongebieden en bedrijvengebieden;
- hinderzones van de hoofdinfrastructuur en bedrijvigheid;
- systeem van waterhuishouding, benutting en berging van hemelwater, verhouding verhard/onverhard; hoeveelheid eventueel af te voeren afvalwater naar zuiveringsinstallatie;
- opties voor duurzame energievoorziening.

Hoewel de startnotitie in paragraaf 4.2 spreekt over het realiseren van "woon/werk/recreatie/natuurgebied", heeft het bevoegde gezag de Commissie inmiddels meegedeeld dat in het bestemmingsplan de bedrijventerreinen niet aan de orde zijn. De Commissie adviseert dit in de richtlijnen te verduidelijken.

Blauwgroene raamwerk

De Commissie verwijst hiervoor naar de aanbevelingen in hoofdstuk 4 van dit advies.

¹⁷ Ga in op de betekenis van inspraakreactie 2 (bijlage 4), die stelt dat de aansluiting 'Engelbert' niet meer actueel zou zijn omdat is besloten af te zien van de eerder geplande doortrekking vanaf de afslag Engelbert naar de Engelbertseweg.

¹⁸ DHV (juni 2003): "vulling verkeersmodel voor Meerstad" (concept): vergelijking van het verkeersmodel voor Meerstad met het verkeersmodel 2010-Langman.

5.3 Alternatieven

5.3.1 Gehele Masterplangebied

Het Masterplan beschrijft een voorkeursalternatief en een MMA voor het gehele plangebied. Voor het MMA moet het uitgangspunt zijn dat de streefbeelden voor het blauwgroene raamwerk maximaal tot uiting komen en dat de randvoorwaarden uit de systeemanalyse worden gerealiseerd, voor zowel de inrichting van het gebied als de ontgronding. Voor het *gehele* Masterplangebied zal een nieuw meest milieuvriendelijk alternatief moeten worden ontwikkeld als blijkt dat ruimtelijke inrichting en (water)beheer in het eerder opgestelde MMA voor het Masterplan leiden tot conflictsituaties met de resultaten van de systeemanalyse. Het MMA voor het gebied buiten het nu op te stellen bestemmingsplan kan zich eventueel beperken tot het blauwgroene raamwerk, als de onzekerheden over de invulling met andere functies nog te groot zijn. Als dit betekent dat het MMA niet geheel aan de (programmatische) uitgangspunten van het voorkeursalternatief kan voldoen, moet het MER aangeven welke afwijkingen daarvan nodig zijn. Een voorbeeld kan de functie als noodberging zijn: als deze functie strijdig is met het uitgangspunt om een hoogwaardig woon- en leefmilieu te realiseren, kunnen alternatieven worden ontwikkeld, zoals het compartimenteren van het meer of het pompen van af te voeren water.

5.3.2 Bestemmingsplan

Voor het bestemmingsplangebied zijn meer in detail alternatieven mogelijk voor de inrichting, de fasering en de ontgronding. Voor het MER zijn alleen de alternatieven interessant die beter scoren op milieuaspecten. De keuze van alternatieven moet goed worden gemotiveerd. Enkele voorbeelden:

- *fasering*: de keuze voor de locatie en de omvang van de eerste fase van de ontgronding lijkt in te houden dat vanuit het midden van het beoogde meer naar buiten wordt gewerkt: de afwerking van de oevers kan daardoor pas laat in het project worden gerealiseerd. Beschrijf de voorgenomen fasering, de voor- en nadelen ervan en geef aan of alternatieve faseringen mogelijk zijn die beter zijn voor het (woon)milieu;
- *ontgronding*: een alternatief waarin de meerdiepte, de zandbehoefte en duurzaam bouwrijp maken optimaal op elkaar worden afgestemd;
- *inrichting*: een alternatief waarin natuur, recreatie en oeverinrichting van het meer maximaal op elkaar zijn afgestemd;
- *inrichting: maximale* inpassing van cultuurhistorische en landschappelijk waardevolle elementen zoals de lintbebouwingen en de laanstructuren op de rug van Harkstede¹⁹.

Meer in het algemeen kunnen alternatieven worden ontwikkeld voor alle functieonderdelen die onderling strijdig zijn en waar een keuze gemaakt moet worden voor inrichting, fasering en ontgronding. Uit de alternatieven wordt een MMA voor het bestemmingsplan ontwikkeld. Dit heeft een hoger detailniveau dan het MMA voor het gehele Masterplangebied.

¹⁹ Inspraakreactie 1 (bijlage 4) gaat in op cultuurhistorie.

5.4 'Nulalternatief'

In deze fase van de planvorming is het naar het oordeel van de Commissie niet zinvol op het niveau van het plan als totaal een nulalternatief te beschouwen. De autonome ontwikkeling van de huidige situatie (zoals beschreven in het MER Masterplan en zoals voorkomend uit de systeemanalyse) kan als referentie beschouwd worden voor de gevolgen van de activiteit.

6. GEVOLGEN VOOR HET MILIEU

Hoofdpunten:

- Geef voor de eerste fase van de ontgroning een kwantitatieve beschrijving van de gevolgen. Voor de vervolgfases kan op basis van toepassing van milieuvriendelijke technieken een schatting van de omvang van hinderzones worden gemaakt (zie paragraaf 6.1)
- Geef ook voor de inrichting van het bestemmingsplangebied een zo concreet mogelijke, kwantitatieve beschrijving van de milieugevolgen (zie paragraaf 6.1)
- Voor de activiteiten in het overige Masterplangebied kan volstaan worden met een actualisering van de informatie in het vrijwillige MER voor het Masterplan. Voor onzekerheden in de planontwikkeling kan het MER een beargumenteerde schatting geven van de bandbreedte van milieugevolgen (zie paragraaf 6.2)

De startnotitie bevat een aanzet voor de beschrijving van de milieugevolgen. Dit hoofdstuk bevat alleen aanvullende richtlijnen. Richtlijnen voor de gevolgen voor water en natuur zijn opgenomen in hoofdstuk 4 (systeemanalyse). De startnotitie geeft aan dat de gevolgen van (o.a.) de ontgroning voor bodem en archeologie niet meer worden getoetst. Omdat de notitie ook stelt dat er nieuwe informatie is, adviseert de Commissie die toetsing wel uit te voeren²⁰. Dat geldt ook voor cultuurhistorie/landschap en woon- en leefomgeving in tabel 5.1 in de startnotitie.

6.1 Gevolgen van activiteiten binnen het bestemmingsplangebied

6.1.1 Eerste fase ("fase A") en vervolgfases in de ontgroning

Geef voor de eerste fase van de ontgroning een kwantitatieve beschrijving van onderstaande punten. Voor de vervolgfases kan op basis van toepassing van milieuvriendelijke technieken een schatting van de omvang van hinderzones worden gemaakt. Daaruit kunnen randvoorwaarden en mitigerende maatregelen voor de toekomstige (fasering van) planontwikkeling worden afgeleid.

- de huidige leefmilieusituatie (geluid, verkeersoverlast) in het studiegebied en eventuele hindergevoelige gebieden en objecten op kaart;
- de functie en verkeersintensiteit van verkeerswegen die worden gebruikt bij transport van delfstoffen;
- de geluidhinder door het afgraven, zeven, sorteren en transporteren voor de geluidgevoelige bestemmingen (contouren en maximaal optredende geluidsniveaus) (zie paragraaf 6.3.2 in dit advies);
- het optreden van stofhinder en luchtverontreiniging (zie paragraaf 6.3.1 in dit advies);

²⁰ Ook het ROB wijst in haar inspraakreactie (nr. 6, bijlage 4) op het belang van een zorgvuldige toetsing van gevolgen voor archeologie.

- de gevolgen van het terugstorten van specie (verondieping, vertroebeling, nalevering van organisch materiaal en maatregelen om dit te voorkomen). Aandachtspunt hierbij is vertroebeling, niet alleen tijdens de uitvoering maar ook nadien door windinvloeden in ondiep water;
- gevolgen voor het optreden van zoute kwel²¹;
- visuele hinder van tijdelijke grond en/of zanddepots.

6.1.2 De aanleg van een deel van Meerstad (fase B)

Luchtkwaliteit

De beoordeling van de concentraties aan luchtverontreinigende stoffen moet plaatsvinden aan de hand van de grenswaarden voor de emissies van NO₂ en fijn stof (PM₁₀). De hieronder genoemde normen zijn afkomstig van vigerende regelgeving, gebaseerd op Europese richtlijnen. Voor stikstofdioxide moet in het MER:

- op kaart worden aangegeven waar de grenswaarde voor het jaargemiddelde van 40 µg/m³ wordt overschreden en hoeveel woningen en andere gevoelige bestemmingen er binnen dat overschrijdingsgebied liggen. Ook de hoogste waarde binnen dit gebied moet worden aangegeven²²;
- worden aangegeven hoe vaak per jaar de uurgemiddelde concentratie groter is dan 200 µg/m³ ²³.

Voor fijn stof (PM₁₀) moet in het MER:

- op kaart worden aangegeven in welk gebied de grenswaarde voor het jaargemiddelde van 40 µg/m³ wordt overschreden en hoeveel woningen en andere gevoelige bestemmingen er binnen dat overschrijdingsgebied liggen: ook de hoogste waarde binnen dit gebied moet worden aangegeven;
- op kaart worden aangegeven tot op welke afstand van de bron de grenswaarde voor de 24 uurgemiddelde concentratie wordt overschreden; indien deze grenswaarde ten gevolge van het heersende achtergrondniveau altijd wordt overschreden, dient voor een representatieve afstand van de bron te worden vastgesteld hoe vaak het daggemiddelde van PM₁₀ groter is dan 50 µg/m³.

Houdt bij de effectbeschrijving voor lucht rekening met de gevoeligheidsanalyse voor verkeersontwikkelingen zoals beschreven in paragraaf 5.2.2.

Geluid

In de nabije toekomst zal de geluidbelasting in de Europese dosismaat L_{den} worden uitgedrukt. Geadviseerd wordt na te gaan of in het MER voor Meerstad het al gewenst is de geluidbelasting uit te drukken in de huidige grootheid LA_{eq} en de nieuwe grootheid L_{den}.

Houdt bij de effectbeschrijving voor geluid rekening met de gevoeligheidsanalyse voor verkeersontwikkelingen zoals beschreven in paragraaf 5.2.2.

²¹ Zie ook inspraakreactie 7, bijlage 4.

²² De Commissie wijst erop dat de luchtkwaliteitsnormen die het Besluit luchtkwaliteit geeft niet alleen gelden voor woningen en gevoelige bestemmingen, maar ook voor de buitenlucht in het algemeen (zie uitspraak 200401178/1, 15 september 2004 van de Raad van State inzake Wegverbreding A2 Den Bosch-Eindhoven).

²³ De Commissie merkt op dat het niet te verwachten is dat dit uurgemiddelde overschreden zal worden. Hetzelfde geldt voor overschrijding van de grenswaarden voor benzeen, zwaveldioxide, koolmonoxide en lood. Toch beveelt de Commissie aan het uurgemiddelde en de grenswaarden (kwalitatief) aan de orde te stellen in het MER, gezien de recente jurisprudentie. Een kwantitatieve toetsing is alleen nodig als uit eerste analyse blijkt dat de grenswaarden benaderd kunnen worden.

6.2 Gevolgen van activiteiten in het overige Masterplangebied

Voor de activiteiten in dit deel van het plangebied kan volstaan worden met een actualisering van het vrijwillige MER voor het Masterplan. Als nog veel onzekerheden in de planontwikkeling bestaan, kan het MER een beargumenteerde schatting geven van de bandbreedte van milieugevolgen die nog mogelijk is omdat keuzen in de planuitwerking nog gemaakt moeten worden. Geef vervolgens aan of, en zo ja waar knelpunten verwacht kunnen worden in de milieukwaliteit (geluid, lucht). Geef aan wat de betekenis daarvan is voor de toekomstige planuitwerking. Werken met bandbreedtes heeft dus de bedoeling om duidelijk te maken of de milieuwetgeving beperkingen oplegt aan de gewenste ontwikkelingen in het gebied. Als die beperkingen er zijn, zal het MER die moeten aangeven.

7. OVERIGE RICHTLIJNEN

Beoordeling en vergelijking van alternatieven

De startnotitie bevat een tabel met beoordelingscriteria. Deze is, omwille van de vergelijkbaarheid, afgeleid van het MER voor het Masterplan. Om die reden is het beoordelingskader tamelijk kwalitatief. Omdat het MER voor het bestemmingsplan en voor de ontgronding een meer kwantitatief karakter zal hebben, adviseert de Commissie het beoordelingskader verder in te vullen met (waar mogelijk en nodig) kwantitatieve criteria. Dit is in ieder geval nodig voor de vergelijking van de milieugevolgen met de grens- en streefwaarden van het milieubeleid.

De Commissie adviseert de alternatieven niet alleen te scoren op “doelbereik”, maar ook op onbedoelde negatieve (en positieve) milieugevolgen. Maak daarbij zo goed mogelijk duidelijk wat de verschillen zijn tussen de alternatieven. Een onderlinge vergelijking van alternatieven vindt de Commissie belangrijker dan een vergelijking met de autonome ontwikkeling. Breng zoveel mogelijk de absolute omvang van effecten in beeld en motiveer een eventuele waardering van milieugevolgen. Overweeg of het daarbij zinvol is een onderverdeling in het belang van criteria aan te brengen, bijvoorbeeld “uitsluitende criteria”, “randvoorwaardenstellende criteria” en “rangschikkende criteria”.

Leemten in informatie

Het MER moet aangeven over welke milieuaspecten geen informatie kan worden opgenomen vanwege gebrek aan gegevens. Deze inventarisatie moet worden toegespitst op die milieuaspecten die (vermoedelijk) in verdere besluitvorming een belangrijke rol spelen.

Monitoring ten behoeve van bijsturing van de planontwikkeling

Het verdient aanbeveling dat het MER een aanzet bevat voor een monitoringsprogramma. Gegeven de gefaseerde ontwikkeling is het inbouwen van tussentijdse ijkpunten voor de hand liggend. De resultaten kunnen dan periodiek geëvalueerd worden om na te gaan of bijsturing in de planontwikkeling nodig is. Belangrijke aspecten zijn verkeer en gevolgen voor lucht en geluid, het watersysteem (vooral de waterkwaliteit) en de mate waarin natuurdoelen worden gerealiseerd.

Samenvatting en presentatie

Het is de Commissie opgevallen dat het kaartmateriaal in de startnotitie onleesbaar is, en mogelijk mede debet aan het feit dat onduidelijkheid bestaat over de situering van planonderdelen in het gebied, de beoogde fasering en de

reikwijdte van het MER. Het is essentieel dat het MER duidelijk en leesbaar kaartmateriaal bevat, voorzien van een topografische ondergrond, een duidelijke legenda en op een leesbare schaal.

Zorg ook voor een goed leesbare, publieksvriendelijke tekst in de samenvatting.

BIJLAGEN

bij het Advies over de reikwijdte en het detailniveau van de strategische milieubeoordeling (SMB) en m.e.r. voor het eerste bestemmingsplan en de ontgronding voor Meerstad Groningen

(bijlagen 1 t/m 5)

BIJLAGE 1

Brief van het bevoegd gezag d.d. 14 juli 2005 waarin de Commissie in de gelegenheid wordt gesteld om advies uit te brengen

Projectbureau Meerstad	Meerstad Groningen BUITENGEWOON!															
Aan Commissie MER t.a.v. mevrouw H. Bijvank Postbus 2345 3500 GH UTRECHT	<table border="1"><tr><td></td><td>Commissie voor de milieueffectrapportage</td><td>Bezoekadres Tromphuis Trompsingel 31</td></tr><tr><td>Ingekomen op:</td><td>15 JULI 2005</td><td>Postadres Trompsingel 31 9724 DA GRONINGEN</td></tr><tr><td>nummer</td><td></td><td></td></tr><tr><td>dossier</td><td>1243-247¹/m250</td><td></td></tr><tr><td>kopie naar</td><td>P. Mo. Klok, J. Kle, Hb</td><td></td></tr></table>		Commissie voor de milieueffectrapportage	Bezoekadres Tromphuis Trompsingel 31	Ingekomen op:	15 JULI 2005	Postadres Trompsingel 31 9724 DA GRONINGEN	nummer			dossier	1243-247 ¹ /m250		kopie naar	P. Mo. Klok, J. Kle, Hb	
	Commissie voor de milieueffectrapportage	Bezoekadres Tromphuis Trompsingel 31														
Ingekomen op:	15 JULI 2005	Postadres Trompsingel 31 9724 DA GRONINGEN														
nummer																
dossier	1243-247 ¹ /m250															
kopie naar	P. Mo. Klok, J. Kle, Hb															
Datum 14-07-2005 Informatie Jan Klok Onderwerp Startnotitie Meerstad	Bijlage(n) div. Tel. (050) 599 57 10	Ons kenmerk MS05.143 Fax (050) 599 57 22														

Geachte mevrouw Bijvank,

Hierbij ontvangt u, om advies voor de richtlijnen, in 10-voud de Startnotitie "SMB bestemmingsplan en MER ontgronding Meerstad". De startnotitie vormt, na de vaststelling van het Masterplan Meerstad afgelopen voorjaar, een essentieel onderdeel van de verdere planologische procedure: te weten het opstellen van een globaal bestemmingsplan en een ontgrondingsvergunning voor het graven van het 1^e gedeelte van het meer.

De colleges van B&W van de gemeenten Slochteren en Groningen hebben op dinsdag 21 juni 2005 ingestemd met de Startnotitie en deze vrijgegeven voor het houden van inspraak. De bekendmaking heeft plaatsgevonden op woensdag 29 juni 2005 in de Groninger Gezinsbode en de plaatselijke krant van Slochteren, 't Bokkeblad.

Bijgaand treft u aan de tekst van de bekendmaking, alsmede een exemplaar van de bewonersbrief zoals die op 22 juni 2005 is uitgegaan.

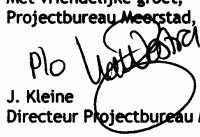
De inspraaktermijn loopt tot 28 juli 2005. Zodra deze termijn is afgelopen zullen wij u een kopie van de inspraakreacties doen toekomen.

In verband met de zomervakantie hebben wij er begrip voor dat het niet mogelijk is binnen een termijn van 9 weken advies uit te brengen en gaan er dan ook mee akkoord dat de termijn met 2 weken wordt verlengd.

Zoals de heer Klok telefonisch met u heeft overlegd, vindt - onder voorbehoud - de bespreking met de Commissie m.e.r. plaats op maandag 5 september 2005 om 14.45 uur.

Wij verzoeken u hierbij het advies over het geven van de richtlijnen, als bedoeld in artikel 7.14 van de Wet Milieubeheer, voor "de SMB bestemmingsplan en MER ontgronding Meerstad" uit te brengen.

Met vriendelijke groet,
Projectbureau Meerstad,

J. Kleine
Directeur Projectbureau Meerstad

BIJLAGE 2

Kennisgeving van de startnotitie in de Groninger Gezinsbode d.d. 29 juni 2005

Inspraak:

Startnotitie SMB bestemmingsplan en MER ontgronding Meerstad

Burgemeester en wethouders van Slochteren en Groningen maken bekend dat een Startdocument is opgesteld in het kader van de Milieueffectrapportage voor Meerstad.

Globaal bestemmingsplan en ontgronding Nij het Masterplan dit voorjaar is vastgesteld, kan verder worden gewerkt aan de ontwikkeling van Meerstad. Het Masterplan wordt in delen uitgewerkt. Daarbij is eerst het gedeelte ten zuiden van het Slochterdiep, hoofdzakelijk op grondgebied van de gemeente Slochteren, aan bod.

Voor dit gebied wordt een globaal bestemmingsplan gemaakt. Daarnaast wordt door het projectbureau Meerstad gewerkt aan een ontgrondingvergunning voor het graven van het eerste gedeelte van het meer, een gebied van ca. 40 ha ten oosten van het zogeheten Piloteneiland.

Strategische Milieubeoordeling en MER Hoewel voor het Masterplan een vrijwillige MER (milieueffectrapport) is uitgevoerd, is er op grond van Europese regelgeving de verplichting om voor een globaal bestemmingsplan een zogeheten Strategische Milieubeoordeling (SMB) op te stellen. Een SMB is te vergelijken met

een MER op hoofdlijnen. De SMB voor het globale bestemmingsplan is gebaseerd op (geactualiseerde) gegevens van het vrijwillige MER van het Masterplan en wordt op een aantal punten, zoals geluidhinder, luchtkwaliteit en externe veiligheid, verdiept.

Als het globale bestemmingsplan straks gedeelteleerder wordt uitgewerkt in deelplannen, moeten er voor die toekomstige deelplannen afzonderlijke '(deel)MERREN' komen. Op zich is dit logisch: voor een deelplan dat bijvoorbeeld in 2010 wordt gemaakt, kan moeilijk worden teruggevallen op een tegen die tijd mogelijk verouderd MER.

Voor het graven van het eerste gedeelte van het meer is een ontgrondingvergunning nodig. Ook hiervoor moet een MER worden gemaakt, omdat deze activiteit voorziet in de eerste daadwerkelijke aanleg van Meerstad.

Startnotitie Strategische Milieubeoordeling en Milieueffectrapportage Ten behoeve van het globale bestemmingsplan en de ontgronding is een Startnotitie voor Strategische Milieubeoordeling en Milieueffectrapportage opgesteld. Dit is een plan van aanpak, waarin wordt aangegeven hoe de milieueffecten van deze werkzaamheden in kaart gebracht worden.

In het kader van de inspraak wordt u in de gelegenheid gesteld op deze Startnotitie te reageren. Ook wordt de Startnotitie om advies naar de Commissie MER en "wettelijke adviseurs" verzonden.

De Commissie MER is op grond van de Wet Milieubeheer verplicht advies uit te brengen voor de vaststelling van de Richtlijnen voor de MER voor de ontgronding. Voor de Strategische Milieubeoordeling voor het globale bestemmingsplan geldt deze verplichting niet.

Op basis van de ingebrachte inspraakreacties en de adviezen kunnen na de zomervakantie de Richtlijnen voor de

'Ontgrondingen MER' worden vastgesteld en kan verder worden gewerkt aan de Strategische Milieubeoordeling voor het globale bestemmingsplan.

Inzage

De Startnotitie voor Strategische Milieubeoordeling en Milieueffectrapportage ligt met ingang van 30 juni 2005 gedurende 4 weken ter inzage bij:

- het Loket Bouwen en Wonen van de Dienst RO/EZ, Oosterstraat 56A, Groningen;
- het gemeentehuis Slochteren, Hoofdweg 10A;
- de bibliotheek van Harkstede, Dorpsluysweg 36A;

- de basisschool te Lageland, Slochterdiep 9;
- café-bar Wolters te Scharmer, Hoofdweg 54;
- bij de secretaris van de vereniging Dorpsbelangen, Slochter Ae II te Woudbloem;
- bij het Multifunctioneel Centrum Engelbert, Woldjerspoorweg 5A
- bij het dorpshuis Ruischerbrug/Ruischerwaard, Woldweg 41.

Inspraak

Gedurende de inspraaktermijn, die loopt van 30 juni tot 28 juli 2005, kunt u uw mening kenbaar maken door een schriftelijke inspraakreactie te sturen naar:

College van B&W Slochteren/College B&W Groningen
P/a Projectbureau Meerstad
Trompsingel 31
9724 DA Groningen.

Informatie

Voor mondelinge informatie kunt u zich wenden tot de heer W. Roggeveen, van de afdeling Ruimtelijke Ontwikkeling van de gemeente Slochteren, telefoon (0598) 42 39 22 of de heer J.A. Klok van de afdeling Juridische Zaken van de gemeente Groningen, telefoon (050) 367 81 06.

Groningen/Slochteren, 29 juni 2005

BIJLAGE 3

Projectgegevens

Initiatiefnemer: College van Gedeputeerde Staten van Groningen, Gemeente Groningen, Gemeente Slochteren, Dienst Landelijk Gebied, Waterschap Hunze en Aa's

Bevoegd gezag: Gedeputeerde Staten van Groningen (coördinerend), Gemeente Groningen en Gemeente Slochteren ten tijde van de vrijwillige m.e.r. voor het Masterplan en Gemeente Groningen en Gemeente Slochteren ten tijde van de SMB/m.e.r.-procedure voor het bestemmingsplan.

Besluit: het vaststellen van het eerste bestemmingsplan voor de ontwikkeling van 'Meerstad Groningen' en het nemen van een besluit ex artikel 19 WRO voor de eerste fase van de ontgronding. In een eerdere fase is een besluit over een masterplan genomen.

Categorie Gewijzigd Besluit m.e.r. 1994: Gefaseerde m.e.r. waarbij de eerste stap (masterplan) een vrijwillige m.e.r. was. Voor het nu op te stellen bestemmingsplan bestaat een SMB-plicht op grond van rechtstreekse werking van de Europese richtlijn voor strategische m.e.r. Op grond van de huidige Nederlandse wetgeving bestaat er m.e.r.-plicht voor het bestemmingsplan en voor het besluit ex. art. 19 WRO voor de eerste fase van de ontgronding. De m.e.r.-plichtige onderdelen betreffen woningbouw (cat. 11.1), mogelijk bedrijventerreinen (indien de totale oppervlakte inclusief zoning groter is dan 150 ha) en ontgrondingen (cat. 16.1).

Activiteit: Voor het gebied ten oosten van de stad Groningen bestaat het voornemen 'Meerstad Groningen' te ontwikkelen. Dit behelst een aantal activiteiten:

- Woningbouw: circa 10.000 woningen.
- Bedrijventerrein: ca. 130 hectare met de mogelijkheid nog eens 100 ha toe te voegen.
- Water: een meer met een oppervlakte van 615 ha.
- infrastructuur: aanleg van lokale en bovenlokale infrastructuur.
- Ecologische hoofdstructuur (EHS): 320 ha.
- Groen in en om de stad (GIOS).

Procedurele gegevens:

kennisgeving startnotitie: 10 april 2002

richtlijnenadvies uitgebracht: 21 juni 2003

richtlijnen vastgesteld: 18 juli 2003

kennisgeving vrijwillig MER voor het masterplan: 22 september 2003

toetsingsadvies uitgebracht: 28 november 2003

kennisgeving startnotitie SMB/MER: 30 juni 2005

advies over de reikwijdte en het detailniveau SMB/MER uitgebracht: 5 oktober 2005

Bijzonderheden:

De eerste fase in de planontwikkeling was het opstellen van een Masterplan. Het Masterplan heeft geen wettelijke status. Het is in maart 2005 vastgesteld en bevat de hoofdkeuzen voor de positionering van de bovengenoemde activiteiten. Omdat de hoofdkeuzen wezenlijke milieugevolgen hebben, is gekozen

voor het koppelen van het masterplan aan een vrijwillige m.e.r.-procedure. Het vaststellen van het blauwgroene raamwerk beoordeelde de Commissie als het belangrijkste onderdeel op het niveau van het masterplan. Bij de toetsing concludeerde de Commissie dat de essentiële informatie in het MER in combinatie met het Masterplan (en bijlage) aanwezig was om het milieubelang een volwaardige plaats te kunnen geven bij het besluit over het masterplan. Enkele vragen bleven in het vrijwillige MER voor het masterplan nog onbeantwoord, met name over het beoogde waterbeheer en de natuur in het plangebied. Deze zouden in de vervolgpcedures aan de orde moeten komen.

De tweede fase van de planontwikkeling betreft het opstellen van een bestemmingsplan voor een deel van het gehele masterplangebied. Omdat de eerste fase van de ontgronding plaats zal vinden voordat dat bestemmingsplan van kracht is, wordt voor de ontgronding een besluit genomen op grond van art. 19 WRO. Hoofdpunten in het MER moeten zijn

3. Een beschrijving van de activiteiten en milieugevolgen in het *gehele* Masterplangebied, inclusief de gehele ontgronding, waarbij gemotiveerd wordt hoe de resultaten van de systeemanalyse een rol spelen
4. De *essentiële informatie* van de systeemanalyse van water en ecologie, *de analyse* van deze informatie en de *randvoorwaarden* die daaruit voor de planontwikkeling afgeleid kunnen worden.

Samenstelling van de werkgroep:

drs. M.A. Elbers
ir. W.H.A.M. Keijsers
drs. M. Klinge
ir. K. Nije
ing. B. van Pagée (niet ten tijde van het vrijwillige MER voor het masterplan)
drs. J.G.M. van Rhijn (voorzitter)
ir. K.A.A. van der Spek
dr. N.P.J. de Vries

Secretaris van de werkgroep:

drs. S.A.A. Morel

BIJLAGE 4

Lijst van inspraakreacties en adviezen

nr.	datum	persoon of instantie	plaats	datum van ontvangst Cie. m.e.r.
1.	08072005	K.J. Freije	Harkstede	20050802
2.	20050720	J. Leune, namens het bestuur van de Belangenvereniging M.E.E.R.-dorpen	Engelbert	20050802
3.	20050725	F. Mulder	Groningen	20050802
4.	20050725	Milieudefensie Groningen	Groningen	20050802
5.	20050722	R. Dijkhuis	Groningen	20050802
6.	20050531	Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek	Amersfoort	20050824
7.	20050721	Maatschap Veltman	Harkstede	20050826

BIJLAGE 5

Opmerkingen en aanbevelingen over de waterstructuurvisie

Toekomstige waterbodembouw

Er wordt gestreefd naar maximaal 25% klei- en veenbodem, de rest is zand. Deze aanname is afkomstig uit de Blauwe Stad. In de Blauwe Stad zijn er echter eerste tekenen dat 25% ongunstige bodem het hele watersysteem kan bedreigen. Beschrijf in het MER de risico's van een waterbodembouw die niet volledig uit zand bestaat.

Fluctuatie waterpeil

Een seizoensmatige peilfluctuatie van 30 cm (+10 in de winter, -20 in de zomer) wordt in de startnotitie als maximaal haalbaar beschouwd. Natuurlijke meren zoals het Zuidlaardermeer en de Friese meren hebben een fluctuatie van 1,30 meter resp. 1,00 meter. Ga in het MER in op de kansen en risico's van de voorgenomen peilfluctuatie voor de waterkwaliteit en voor de ecologische ontwikkeling (instandhouding van bijvoorbeeld rietkragen en onderwatervegetatie). Geef in het MER aan of risico's verminderd kunnen worden door een grotere peilfluctuatie.

Externe invloeden (onder andere Schildmeer)

Geef voor het gehele Masterplan aan hoe voor het aspect water afstemming plaatsvindt met de omgeving buiten het plangebied^{24,25,26}. Het Schildmeer bijvoorbeeld, is een meer met een relatief goede waterkwaliteit (helder water met lage chlorofyl-a gehalten en bodemzicht over grote delen van het meer en de tijd). Dit wordt veroorzaakt door de voeding van het meer met kwelwater afkomstig uit het gebied rond Woudbloem, dat aangevoerd wordt via het Afwateringskanaal Duurswold. In de toekomstige situatie treden veranderingen op in de hoeveelheden kwelwater die het meer bereiken. Dit kan de kwaliteit van het Schildmeer doen verslechteren. Ga in het MER in op de gevolgen van het plan voor de kwaliteit van het Schildmeer.

Vrije vismigratie

De startnotitie geeft aan dat vrije vismigratie mogelijk moet zijn. Omdat immigratie van ongewenste vissoorten de ontwikkeling van een goede waterkwaliteit sterk kan belemmeren, is vismigratie in de eerste 10 jaar na aanleg echter ongewenst. Het MER moet ingaan op de risico's van vrije vismigratie.

Kwaliteit omliggende watersystemen

Aangegeven wordt dat de kwaliteit van de omliggende watersystemen nog onvoldoende is, maar dat er hard aan gewerkt wordt. De termijnen die daarmee gemoeid zijn zullen voor Meerstad echter veel te lang zijn. Ga in het MER in op de mogelijkheden om de negatieve invloed van de omgeving op de waterkwaliteit te beperken.

²⁴ Gevolgen *buiten* het plangebied hebben met name betrekking op de natuurontwikkelingsgebieden in Midden-Groningen, de EHS-gebieden grenzend aan Midden-Groningen, het Schildmeer en het Dannemeer. Deze gebieden kunnen grote (ongewenste) invloeden ondervinden. Een voorbeeld is de beoogde waterbergingsfunctie van het Dannemeer die niet in het herinrichtingsplan voor Midden-Groningen is voorzien.

²⁵ Ook de effecten van het vervallen van het Slochterdiep en de situering van een nieuw hoogwaterkanaal, mogelijk bij het natuurontwikkelingsgebied Kolham, moeten worden verduidelijkt.

²⁶ Ga daarbij ook in op de hydrologische gevolgen (bijvoorbeeld kwelschade) van het gekozen waterpeil.

Toekomstige fosfaat-belasting van Meerstad

- *Belasting uit de toekomstige waterbodem*

In de Waterstructuurvisie wordt geconcludeerd dat de toekomstige belasting met fosfaat vanuit de waterbodem gering is, slechts 0,23 mg P/m².dag. Dit getal is op onduidelijke wijze afgeleid uit proeven die gedaan zijn in de Blauwe Stad. Het is echter niet juist uit te gaan van aannames die zijn gebaseerd de bodem in een ander gebied. De bodemeigenschappen kunnen lokaal sterk variëren (tot een factor 100 of meer). De conclusie dat de belasting ruim onder de kritische grens blijft is dus mogelijk een onterechte conclusie. Een gebiedsdekkend bodemonderzoek kan goed inzicht geven in de toekomstige fosfaatbelasting. Indien daarvoor niet wordt gekozen zal het MER op z'n minst de risico's van aanzienlijk minder gunstige bodemkwaliteiten moeten verkennen. Vervolgens kunnen maatregelen worden geformuleerd die eventuele risico's kunnen verminderen.

- *Gebruikte waterkwaliteitsmodel*

Het gebruikte SOBEK-model is degelijk op waterkwantiteitsgebied, maar minder degelijk op waterkwaliteitsgebied. Er wordt alleen rekening gehouden met nutriënten in opgeloste vorm en de algendichtheid (uitgedrukt in chlorofyl-a) is hier direct van afgeleid. Belangrijke factoren/processen die de nutriëntendynamiek en algendichtheden eveneens sterk kunnen beïnvloeden (zoals de invloed van particulaire nutriënten, competitie met waterplanten, graas door watervlooien, nalevering vanuit de waterbodem via allerlei biologische processen zoals het foerageergedrag door vissen) ontbreken in het model. Dit maakt de voorspellingen weinig realistisch. In het MER dienen de modelresultaten kritisch beschouwd te worden.

- *Noodbergingsfunctie van het meer*

Het meer krijgt een noodbergingsfunctie; een waterschijf van 0,50 meter afkomstig uit de Eemskanaalboezem moet tijdelijk geborgen kunnen worden. Een noodberging zal gepaard gaan met een zeer grote fosfaatbelasting, vele malen groter dan de kritische belastingrange die voor het meer wordt aangehouden. Dit fosfaat bestaat bovendien voor een groot deel uit particulier materiaal (deeltjes, het toegepaste model rekent alleen met opgelost P) dat in het gebied zal bezinken en zeer langdurig (tot meer dan 10-20 jaar) negatief kan blijven nawerken. In het rapport wordt hier echter geheel niet op ingegaan. In het MER zal dit alsnog moeten gebeuren. Als daaruit blijkt dat de functie noodberging risico's met zich meebrengt voor een goede waterkwaliteit in het gebied te realiseren, zal het MER maatregelen voor het plangebied moeten verkennen om die risico's te verminderen (bijvoorbeeld compartimentering en wegpompen van water).

- *Diepte, ligging en vormgeving van de putten*

In de eerste fase van de ontgronding van 40 ha wordt de waterdiepte uiteindelijk 5 meter dieper dan de rest van het meer. Hiervan wordt aangegeven dat dit een grote bijdrage zal leveren aan het vergroten van de uiteindelijke water- en bodemkwaliteit van het meer en de onderwaterflora en -fauna. Leg in het MER uit waarop deze veronderstelling is gebaseerd. Een diepte van 6 à 7 meter is niet veel: er ontstaat niet/nauwelijks een temperatuur- en zuurstof stratificatie die nuttig is voor de waterkwaliteit. Met de geplande diepte wordt hooguit slib ingevangen, maar dat slib (en alle nutriënten die erin zitten) is het gehele groeiseizoen biologisch beschikbaar. Bij een gestratificeerde put met een diepte van bijvoorbeeld 12-15 meter is dat niet het geval. Geef in het MER aan:

- wat de invloed is van diepere putten op de kwaliteit van het oppervlaktewater;
- wat de invloed is van diepere putten op de ligging en de vormgeving van de putten en de gevolgen voor de grondbalans (leg het verband met de doelen voor zandwinning).

Overigens merkt de Commissie op dat in het MER Masterplan (achtergrond-document d.d. juli 2003) op pagina 120 en 235 is vermeld dat uit globale berekeningen volgt dat 9 miljoen m³ van de gewonnen grond wordt teruggebracht in de zandwinputten. Hierbij is niet aangegeven of de 5 m diepe putten worden bedoeld. Als dat het geval is wordt de diepte nog geringer. Als niet de zandwinputten worden gebruikt, waar wordt de grond dan geborgen?

Advies over de reikwijdte en het detailniveau van de Strategische Milieubeoordeling (SMB) en m.e.r. voor het eerste bestemmingsplan en de ontgronding voor Meerstad Groningen

Voor het gebied ten oosten van de stad Groningen bestaat het voornemen 'Meerstad Groningen' te ontwikkelen. Het plan betreft woningbouw, bedrijventerrein, een groot meer, infrastructuur, het realiseren van ecologische hoofdstructuur en van Groen in en om de stad (GIOS). In maart 2005 is een masterplan vastgesteld. Nu wordt gestart met het voorbereiden van de ontgronding van het meer en met een bestemmingsplan voor een deel van het plangebied in de gemeenten Groningen en Slochteren.

ISBN 90-421-1593-9